

TRENCSENYI LÁSZLÓ
PEDAGÓGUSSZEREPEK AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

Budapest, 1988. 205 oldal

Nehéz, de izgalmas feladatot vállalt a szerző, amikor az iskola világának "felnagyításával" különböző pedagógusmegnyilvánulások leltározásába fogott. Az iskolai szereprendszer jellemző dimenziói az iskola funkcióival, az iskolában végzett tevékenység sajátosságaival összefüggésben, az e tevékenységben részt vevők személyiségében (illetve közösségeikben) hordozott társadalmi, szocio-kulturális tartalmak függvényében mutatkoznak meg. S ebből fakad a vállalt feladat kettős kihívása:

— egyrészt meg kell szerkeszteni azt a "szociálpszichológiai hálót", amelyben e hivatás gyakorlóit egyáltalán megjelennek... — a szerző erre a "szerepképző tényezők" fogalmát alkalmazza,

— másrészt történetileg és funkcionális értelemben egyaránt hiteles képpel kell rendelkezni arról a szervezetről, amelyben a pedagógiai tevékenységre sor kerül.

Már itt sietünk leszögezni, hogy a kötet számol és elszámol ezekkel a kihívásokkal. Négy fejezetben (mint egy-egy tételben) fogalmazza meg álláspontját, a szerzőt idézve: az első fejezetben a szerep kategóriájának pedu-
tológiai alkalmazására tett gondolati-metodológiai "kísérlet", a másodikban a tradicionálisnak nevezhető pedagógus-szerepkör leírása olvasható. Itt döntően annak a történeti útnak az állomásairól kapunk képet, melyen az iskola társadalmi funkcióváltásai elvezettek a mai helyzethez. A harmadik rész a nyolcvanas évek beköszöntését (utólag a pedagógia "különös pillanatának" is minősíthető időszakot) alapul véve gazdag vizsgálati háttérre és konkrét eleményanyagra támaszkodva rajzolja fel a pedagógustevékenységek rendszerré szélesedésének karakterológiáját. Végezetül a kutatási eredmények gyakorlati hasznosításának néhány kérdése következik, amelyekben a szereprendszer értelmezési tartományairól, a munkamegosztás és szerepváltás dialektikájáról, a pedagógusképzés továbbfejlesztését illető tanulságokról van szó.

A téma aktualitását csak megerősítették az előbb jelzett időpont óta az iskola háza táján bekövetkezett változások: a "folyamatos fejlettség" szelídült reform, a mind hangosabban artikulálódó alternatív iskolakoncepciók s az a néhány valóságos innovációs program, amely terjedőfélben van az oktatási intézmények országos hálózatában; a nyelvi, irodalmi és kommunikációs program, az iskolaotthon vagy az ÁMK-szerű működés, hogy felvillantsunk ezek

közül egyet-kettőt, amelyek mindegyike közvetlenül kapcsolatba hozható a pedagógus szerepkészletének újraértelmezésével, gazdagodásával.

Amennyiben elfogadjuk a szerző kiinduló tételét a "szerep"-ről, világos, pontosan körülhatárolt képet kapunk arról a "funkció—stílus—színtér" dimenzióegyüttesről, amelyben a tanári megnyilvánulás leírható. A pedagógiai folyamat egynemű közege igényének maradéktalan érvényesítését jelenti az itt következő szempontoknak az alkalmazása, amellyel a szerző részeire bontja a vizsgált szituációt:

- A. A tevékenységhez fűződő viszonyban tükröződő tényezők
 1. a pedagógiai tevékenység vezérlésének tárgyi, illetve alanyi szempontjai;
 2. a pedagógiai tevékenység jelére utaló, illetve jövőre utaló szempontjai;
 3. a személyes hatás módozatai.
- B. A növendékekhez fűződő viszonyban tükröződő tényezők
 1. szimmetria vagy aszimmetria érvényesülése a növendék—nevelő viszonyban;
 2. a pedagógus helye a közösségben;
 3. a pedagógus nevelési-irányítási stílusa.
- C. Önmagára, a pedagógusra vonatkoztatott szerepképző tényezők
 1. »viselkedési stílusa«;
 2. az »oktatói«, illetve »irányítói« attribútumok megléte vagy hiánya.
- D. Külső-harmadik-személyhez, illetve személyekhez, illetve dolgokhoz fűződő viszonyban tükröződő tényezők."

Ezzel kapcsolatban a recenziens is megerősítheti, amit a szerző hangsúlyoz, hogy ti. "a tényezők rendszerének bővítése nem kizárt". A magam részéről két mozzanat figyelmen kívül hagyását hiányoltam.

— A szerző nem állítja dichotómiába a szerepet a státus kategóriájával, noha ennek segítségével könnyen, gyorsan rávilágíthatott volna emez (a szerep) dinamikus, személyfüggő tartalmaira.

— Nehezebben megfogalmazható a másik kíváncsi — mellyel egyébiránt a történeti, kritikai részben találkozunk — a személyiség által megvalósítható totalitás részlegességének valamilyen módon történő jelzése. Az ideáltípus(ok)tól való távolság rögzítése.

Kérdésem a szerzőhöz, hogy eljuthatunk-e a logikai elemzésben, esetleg az adatfelvétel során alkalmazott matematikai eljárásokban egy — az adott személyiségre jellemző — hányados megalkotásához, amely szám persze legalább annyira lenne a kor s a környezet terméke is? (Nincs e mögött a kíváncsi mögött persze egyéb, mint annak a fájdalmas kétségnek a hangoztatása, hogy napjainkban a pedagógustársadalom egzisztenciális veszteségei olyan nagyok, hogy az iskola s benne a tanárok felvállalható feladatai gyarapodásának elemi feltételei sem állnak rendelkezésre emiatt.

Itt nem tér ki az elemzés arra, hogy az alkalmazott kategória-rendszer, egzaktsága mellett, fontos útmutató, tájékoztató lehet a gyakorló pedagógus

önismeretének növeléséhez, bár utal pl. Adelsson svéd szociálpszichológus kategóriarendszerére, amely a "sámán", a "lelkész", a "misztikus gyógyító" vagy a "negatív csillag" kategóriáival olyan metaforarendszert teremtett, amely esélyt ad a pedagógusolvasók körében az identifikációra.

Érdekes szemantikai módosulást figyelhetünk meg a kötet első és második fejezete között. A szerepjegyekről a hangsúly a szerepkörökre tér át, amint az elemzés történeti síkra terelődik át. A tradicionális iskola pedagógus szerepköre monolit, néhány alapjellemből viszonylag pontosan kisserkeszthető: az "Atya, Mester, Rendőr" triptichonja alakul át "nevelő, tanárszakember, tisztségviselő-hivatalnok" triádjává a XX. századra, s ennek az útnak az állomásait villantja fel a tanulmány feszes, példákat soroló tablóban. Itt sajnos nincs helyünk idézni az érzékletesen megrajzolt, gyakran már a hangvétellel jellemzett, minősített szemléleti irányokból, csak utalunk a szerző összefoglaló megjegyzésére, mely szerint a tradíció a pedagógusszerreppel kontaktusban olyan bélyeg, amely eltakarja annak valóságos történeti alakváltozásait, s azt a dialektikus folyamatot, mely kialakulását egyben szétrobbanásaként, rendszerré alakulásaként is értelmezi.

Sajátos vizsgálati módszer-együttest dolgozott ki a szerző, miután végigfuttatva a tekintetét a 70-es évek pedagógiai kutatásain, a sok érintőleges metszet ellenére sem lelt hivatkozható adatfelvételre. A pedagógusok életkörülményeiről, a pedagóguskollektívák belső életéről és bizonyos pedagógusrétegek pályaképéről rendelkezünk abban az időben hazai tapasztalatokkal. Lényegében azonban az általános iskola pedagógusszerepeit illetően feltáratlan terület fogadta a szerzőt.

Lévén, hogy a kötet megjelenése előtt már szűkebb körben ismertté és idézetté váltak az ebben a vizsgálatban alkalmazásra került módszerek, szeretnék kissé hosszabban elidőzni azoknál az eljárásoknál, amelyeket a szerző dolgozott ki saját feltételezéseit körbejárandón. Következtetései alapját az a kérdőíves vizsgálat adja, amelyben 975 pedagógus vett részt. Ez az általános iskolában tanítók 1,4%-a, az e réteget jellemző legfontosabb mutatók (település, iskolanagyság stb.) tekintetében reprezentatív minta.

Nem esik közvetlenül ebbe a sodorvonalba, de feltétlen aktualitása miatt érdemes kitérni arra az elemzésre, amelynek tárgyát pedagógusok minősítései, kitüntetésre való felterjesztései, fegyelmi jelei adták. Itt a szervezetrendszer adaptációs és kompenzációs készségéről kaphatunk inkább jelzéseket. A tipikus ítéletekből kirajzolódó fantomkép pedagógusának: "színvonalasak az órái, az iskolai szervezet nem közvetlenül pedagógiai működéséből aktívan kiveszi a részét, sok jó tulajdonság jellemzi, általános pedagógiai képzett-

sége, felkészültsége jó, egyéb — nem besorolható — jó tulajdonságok jellemzik, világnézete, erkölce kifogástalan, jó kapcsolatot tart a szülőkkel". A sors kemény fricskája, hogy a döntési kulcspozíciókban lévők szemlélete gyakorlatilag érzéketlen a különböző pedagógiai szituációkban zajló eseményekre.

Kizárólag az utóbbit — a pedagógiai tevékenység helyzeteit — veszi boncolás alá az "ötven ped. szit." néven ismertté vált módszerkombináció, amely ötven — az iskolai életből kiragadott, erre jellemző — szituációt minősített a vizsgálati személyekkel. Az értékelés során vizsgálhatóvá válik a szóban forgó helyzet "tevékenységi egynemű közege" (tanulás-tanítás, szabad ismeretszerzés, sport, kirándulás, egyéb), a személyes hatás jellege (szervezés, mintanyújtás stb.), a pedagógiai irányítás stílusa (dominatív-direkt, indirekt-integratív vagy "inerciás" stb.), a pedagógiai idő megkülönböztetése alapján, a pedagógiai lépést meghatározó "logikai kiindulás" tükrében (alanyi, tárgyi szempontból, kvázi-tárgyi vonatkozású), a klasszikus pedagógiai attribútumok megléte, illetve hiánya szerint, e tevékenység színhelye szerint, a pedagógus magatartásának sajátos szempontjai szerint (temperált-művi, illetve szituatív).

Ebben a komplexitásban nem is annyira a teljességre törekvés, inkább az — a szerző gondolkodásában meglévő — kreativitás a tiszteletet parancsoló, amellyel felnagyította, egymáshoz viszonyította, osztályokba sorolta azokat a "mikromozzanatokat", amelyek jelentőségét a gyakorló pedagógusok a történelem során szinte sohasem tudatosítják, amelyek mellett a tudományos elemzés is elment korábban. Lehetséges, hogy a kórházi laborvizsgálatokhoz hasonló — pedagógust diagnosztizáló — technika születésének vagyunk tanúi?

A recenzens éppen, mert standard és univerzálisan használható eszközt lát az "ötven ped. szit."-ben, érzi fontosnak, hogy két megjegyzésének hangot adjon: Az első rövidebb s viszonylag könnyen teljesíthető igény: a vizsgálati eljárás kidolgozását és alkalmazását rögzítő korrekt beszámolóból hiányzik az értékelés matematikai-statisztikai módszereinek bemutatása. Ennek közlésével akár kézikönyvi műfajúvá is válhatott volna Trencsényi könyve. (Ide is csak aposztrófosan köthető folyamodványa az előzőeknek, hogy a minta reprezentatív jellege módot nyújt olyan asszociációk ellenőrzésére, amelyek esetleg ez idáig elő sem fordultak az iskolák világában, de bekövetkezésüket nem lehet kizárni!)

A másik megjegyzés is az eredmények validitásához kötődik, de inkább gondolati, hipotetikus úton: a szerző viszonylag közvetlenül (direkt módon) jut el a szerepjegyeiktől a szituációhoz. Pedig a két fogalom közötti összefüggések a szociálpszichológia egy ma még lezáratlan vitájának az alapját

képezik. (A szituáció korántsem olyan egyértelmű fogalom, mint a köznyelvben. Két, sőt három nézet is ismert vele kapcsolatban. A "kibernetikai iskola" és a "szituációs interakcionalizmus" elmélete egészen máshová teszi a hangsúlyt a szituáció jelentőségét, felépítését és működési módját illetően. Míg az előző a környezettel azonosítja a szituációt, az utóbbi a viszony, a kapcsolat generálójaként tekinti ugyanazt. Termékenynek tűnik annak végig gondolása, hogy a kötetben olvasható rövid történetek e megközelítésekben milyen láncolatokba fűzhetők, s a társas kölcsönhatás szabályszerűségei milyen következtetéseket engednek meg.

Eszik Zoltán

GERGELY FERENC

A MAGYAR CSERKÉSZET TÖRTÉNETE

Budapest, 1989. Göncöl Kiadó, 396 oldal

Rövid két hónap leforgása alatt két könyv jelent meg a hazai könyvpiacra arról a témáról, amelyről Magyarországon négy évtizede átfogó igényű munka nem látott napvilágot. Olyannyira nem, hogy még a régebbi cserkész-könyveknek számottevő hányada is a legutóbbi időkig "zárolt anyag"-ot képezett nemzeti könyvtárunkban.

Az Egyesült Államokban élő Bodnár Gábor 130 oldalas kis kötete (A magyarországi cserkészlet története) az 1980-as garfieldi kiadás utánnomása (Püski Kiadó, 1989). A régi és ma is aktív cserkészvezető annyira belülről látja tárgyát, hogy a könyv történeti értékének mérlegelésénél ezt a tényt is figyelembe kell vennünk. Ugyanígy van mérlegelni valónk a hazai Gergely Ferenc munkájával kapcsolatban is. A szerző szóbeli közléséből ismeretes, hogy a kézirat közel tíz éve elkészült — közel ennyi idei történelmi kutatómunka nyomán. A könyv hűvös tárgyilagosságát talán e tények is kellőképpen magyarázzák.

De lássuk végre a medvét!

Ami adatot, adalékot élő tanúk kifaggatásából, könyvtári és levéltári kutatásokból össze lehetett gyűjteni, azt Gergely alapos munkával összegyűjtötte. Írásának vonalvezetése a köztörténet világosan érzékeltetett erővonala mentén értelmes rendbe is állítja a cserkészlet történeti eseményeket és